

Н. М. Корнієнко

Курбас Лесь

КУРБАС Лесь (справж. – Олександр-Зенон Степанович; 25. 02. 1887, м. Самбір, нині [Львів. обл.](#) – 03. 11. 1937, урочище Сандормох поблизу м. Медвеж'єгорськ, Карелія, РФ) – режисер, актор, театральний діяч, драматург, публіцист, перекладач. Син *Степана Яновича* і *В. Яновичевої*, племінник [Р. Курбаса](#), чоловік та вчитель В. Чистякової. Нар. арт. Респ. (1925, 1933 позбавлено звання, 1991 відновлено). Навч. на філос. ф-тах Віден. (1907–08, 1911) та Львів. (1908–10) університетів. Захоплювався антропософією Р. Штайнера, езотерич. ученнями Сходу, Тибетом, Океанією та Африкою, філософією Г. Сковороди. 1916 вступив до Театру М. Садовського. К. – основоположник нац. модер. театру європ. орієнтації. Організував трупи: «Терноп. театр. вечори» (Тернопіль, 1914–16), Молодий театр (пошук нових форм втілення сучас. і класич. драматургії; Київ, 1916–19), «Кийдрамте» (Біла Церква–Умань, 1920–21), «[Березіль](#)» (Київ, 1922–26; Харків, 1926–33, худож. кер., від 1935 – Харків. укр. драм. театр ім. Т. Шевченка). Автор своєрід. театр. академії – МОБу (Мист. об'єдн. «Березіль», 1922; складалося з 5-ти майстерень), де заклав засади драм. театру, опери, оперети, театру для дітей, цирку, ревію, науки про театр, соціології, Театр. музею України – худож.-гуманітар. інфраструктури України. Один з ініціаторів створення ж. «Театральні вісті» (1917 – відп. секр.), «Барикади театру», «Радянський театр». На кіностудії Всеукр. фотокіноупр. за влас. сценаріями поставив фільми «Макдональд», «Вендетта» (обидва – 1924), «Арсенальці» (1925). Викладав у Київ. (1922–26) та Харків. (1926–33) муз.-драм. інститутах. Уперше на укр. сцені поставив п'єси «У пущі» Лесі Українки, «Цар Едіп» Софокла, «Макбет» В. Шекспіра, «Народний Малахій», «Мина Мазайло» і «Маклена Граса» М. Куліша. К. радикально модернізував існуюче традиц.-побут. сценічне середовище, вів боротьбу з тенденціями спрощенства, вульгаризації мистецтва. Запропонував укр. театру

за 3 р. «скласти іспити» за всю історію світ. театру. Звідси кожна вистава – естет. засвоєння епохи – від античності («Цар Едіп» Софокла, 1918) через середньовіччя і Просвітництво («Горе брехунові» Ф. Грільпарцера в стилі комедії дель арте; «Вертеп» – укр. шкіль. драма; обидва – 1918) до романтизму («Гайдамаки» за Т. Шевченком, роль Гонти, 1919; 1924), натуралізму («Чорна Пантера і Білий Медвідь» В. Винниченка, 1917) і модернізму (символізм «Етюдів» Олександра Олеса, 1917; імпресіонізм – у драмі «Юла» В. Жулавського; у драмі «У пущі» Лесі Українки художньо інтерпретовано «драму ідей»; обидві – 1918, експресіонізм у виставі «Іван Гус» за Т. Шевченком, 1919). Серед естет. новацій цього періоду – створення мізансцени як оптич. ілюзії; пошук статичної чи динамічної сцени через варіації ритму як енергії; створення сценіч. портрета засобами «відсторонення» (К. використовував саме цей термін) у поетику живопису (Ван Гоґа, П. Гогена) та іконопису. Модернізуючи форми карнавал. театру, збагатив їх новіт. дослідж. у сфері інтуїції та психоаналізу. Розглядаючи ритм як до енергію вітальності, створив власну формулу актора як «розумного Арлекіна». Театром, що найповніше втілює режисер. та етичні ідеї, став «Березіль». У виставах кийв. періоду створював всесвіт, де головним є особлива довіра до життя людини у всіх його суперечностях. «Газ» Г. Кайзера (1923) – класика театр. експресіонізму; етичну основу вистави трансформовано у бік руссоїст. ідей, за що звинувачено у «толстовстві». У виставі «Джиммі Гігґінс» (1923, за Е. Синклером) створ. лаб. нової мови: уперше в театрі мультифункціонально використано не так фактуру екрану (що переважало у виставах [С. Ейзенштейна](#) і [В. Мейєрхольда](#)), як власне поетику кінематографа і його монтаж. принцип. К. синтезував «диктатуру факту» (за [Дзигією Вертовим](#)) і елементи ігрового кіно (хроніка пропонувала худож. контексту прочитуватися за законами документа). Знято спец. фільм із гол. персонажем (Джиммі зіграв [А. Бучма](#)), який входив у тканину вистави, надаючи їй можливості «круп. планів», нової експресії, оригін. варіацій кінотеатр. простору. Новацією стала й одна з перших у театрі спроб знайти адекватну сценічну мову для межових станів свідомості і, зокрема, для підсвідомого. Логіка худож. аналізу К. відтворювала феноменологію спасіння душі. Худож. кульмінацією укр. модер. театру стали вистави, створені твор. тріумвіратом: К. – М. Куліш – В. Меллер (режисер – драматург – сценограф): «Народний Малахій» (1928), «Мина Мазайло» (1929) і «Маклена Граса» (1933) М. Куліша. У цьому філос. театрі остаточно оформилася на практиці курбасів. теорія «образ. перетворення». Історія Малахія – Дон Кіхота і «Гамлета з вулиці Міщанської», нар. «пророка», який запропонував – замість «червоної» або «білої» – «блакитну реформу» людства і який пройшов через пекло і божевільню, – стала худож. діагнозом суспільству, яке втратило людину і йде до *тоталітаризму*. Під маскою філос. іронії К. недвозначно моделював універсум нар. трагедії. Прем'єра вистави «Мина Мазайло» засвідчила в якості суб'єкта громадян. дії лінгвіст. комедію – факт історично показовий. Кін. 1920-х рр. позначився в Україні новим спалахом нац. самосвідомості, який вплинув на зміну парт. стратегії у цьому питанні. Вистава «Диктатура» за І. Микитенком (1930) – приклад рішучої, послідов. деструкції як основи режисер. драматургії. Перетворення драми на вокал.-речитативне

дійство (оперу) як на інструмент відчуження смислів – надав мотивам дій персонажів право на «інакомислення» та «інакомовлення». Принцип деструкцій і диспропорцій діяв по всьому естет. спектру: від звукоряду вистави, її предмет. середовища – до її підтекстів, здобуваючи принципово нові смисли, непередбачені першоджерелом. Цей неперевершений новатор. експеримент – й досі в укр. театрі явище унікальне. Виставою «Маклена Граса», вирішеною в жанрі своєрід. фантастич. реалізму, завершено худож. діагноз «диктатури пролетаріату»: засвідчено тотал. загрозу людині, її свободі, вигнання мистецтва на смітник історії (музикант і філософ Падур живе у собачій буді на краю Ойкумени), культ псевдоцінностей і грошей – ознак кризи світу і даного суспільства. Тут уперше прозвучала тема голодомору 1933. У виставах цього періоду К. запропонував естет.-новатор. інтерпретацію принципу «потоків свідомості» – синхронно з авангард. європ. прозою (роман «Улісс» Дж. Джойса). Театр К. послідовно моделював кризу сусп. свідомості. Естет. конфлікт із владою переходив у площину політичну. У листопаді 1933 К. знято з керівництва театром. Остан. стала робота із *С. Міхоелсом* у Держ. євр. театрі у Москві над роллю Короля Ліра, яку вдалося завершити (саме ця концепція ролі незмінною увійшла пізніше до вистави С. Радлова). Написав і поставив агітп'єси «Жовтень» (1922), «Рур» (1923), реж. вистав «Золоте черево» Ф. Кроммелінка (1926), «Пролог» (1927, співавт.). Автор кн. «Шляхи українського театру і “Березіль”» (Х., 1927), статей з театрознавства. Перекладав із нім. (кн. «Мистецтво вмирає» В. Обюртена, драми і комедії), з польс., франц., норвез. (вірш «Березіль» Б. Б'єрнсона) мов. Після арешту 1933 у Москві засланий на Соловки. Кер. театру Біломор.-Балтій. каналу у Соловец. таборі, де поставив п'єси «Інтервенція» Л. Славіна (1935), «Весілля Кречинського» О. Сухово-Кобиліна, «Учень диявола» Б. Шоу, «Аристократи» Н. Погодіна (1936–37). Розстріл. після повтор. суду. Реабіліт. 1957. До школи К. належать актори [А. Бучма](#), [Й. Гірняк](#), [М. Крушельницький](#), [Л. Сердюк](#), [Н. Ужвій](#), та ін., режисери [Я. Бортник](#), [В. Василько](#), [Ф. Лопатинський](#), [Б. Тягно](#) та ін. Від 1987 ювілеї митця відзначають за рішенням ЮНЕСКО. Створ. [Курбаса Леся Меморіальний музей-садибу](#), *Національний центр театрального мистецтва ім. Леся Курбаса* (на фасаді 2012 встановлено мемор. дошку, ескіз *В. Небоженка*). У Києві К. встановлено мемор. дошку на фасаді Молодого театру (1987) і пам'ятник (2002; обидва – скульптор М. Рапай); у Харкові – мемор. дошку на фасаді укр. драм. театру ім. Т. Шевченка (1989), відкрито пантеон сім'ї К. (1993, скульптор *Х. Якубович*). 1994 засн. Держ. премію ім. К. У Білій Церкві від 2012 проводять Фестиваль молоді укр. режисури ім. К. На його честь названо Львів. академ. театр, а також вулиці у Києві, Львові, Івано-Франківську, Тернополі.

Основні ролі

Гурман («Украдене щастя» І. Франка), Астров («Дядя Ваня» А. Чехова), Хлестаков («Ревізор» М. Гоголя), Едіп («Цар Едіп» Софокла), Макбет (однойм. п'єса В. Шекспіра, поставив 1924), Збігнєв («Мазепа» за Ю. Словацьким).

Рекомендована література

1. Корниенко Н. Н. Лесь Курбас // Театр. 1968. № 4;
2. Лесь Курбас: Спогади сучасників. К., 1969;
3. Корниенко Н. Н. Режиссерское искусство Лесь Курбаса. Москва, 1971;
4. Ревуцький В. Нескорені березільці. Нью-Йорк, 1985;
5. Лесь Курбас: Статті и воспоминания о Лесе Курбасе. Литературное наследие. Москва, 1987;
6. Березіль. Лесь Курбас: Із твор. спадщини. К., 1988;
7. Молодий театр. К., 1991;
8. Волицька І. Театральна юність Лесь Курбаса. Л., 1995;
9. Корнієнко Н. Лесь Курбас: репетиція майбутнього. К., 1998;
10. 2007;
11. Курбас Лесь. Філософія театру. К., 2001;
12. Корниенко Н. Режиссерское искусство Лесь Курбаса. Реконструкция. К., 2005;
13. Танюк Л. Мар'ян Крушельницький, або Школа образного перетворення, заповідана від Лесь Курбаса. К., 2007;
14. Його ж. Талан і талант Лесь Курбаса. К., 2007;
15. Корнієнко Н. Лесь Курбас і духовні засади українського авангарду // ДТ. 2007, 10–16 лют.;
16. Курбасівські читання: (До 120-річчя з дня народж. Лесь Курбаса). К., 2007;
17. Макарик І. Перетворення Шекспіра. Лесь Курбас, український модернізм і радянська культурна політика 1920-х років / Пер. з англ. К., 2010;
18. Єрмакова Н. Березільська культура. К., 2012;
19. Життя і творчість Лесь Курбаса. Л.; К.; Х., 2012;
20. Лесь Курбас: «Поворот до Європи і до самих себе»: Бібліогр. покажч. Т., 2012.

Покликання на статтю:

Курбас Лесь / Н. М. Корнієнко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-51798>

2001-2023 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).